

بررسی شاخصه‌های علمی فرهنگی هویتی موثر در برنامه‌ریزی و شکل‌گیری شهر اسلامی نمونه موردی: تهران دوران معاصر

فاطمه طهرانی

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

مجید ولی شریعت پناهی^۱

دانشیار جغرافیای روستایی، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهرری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

فریده اسدیان

استادیار گروه جغرافیا، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۶/۰۳ تاریخ صدور پذیرش: ۱۳۹۸/۱۲/۰۳

چکیده

یکی از مظاهر ورود و بروز اسلام را می‌توان در شکل‌گیری شهرها در دوران مختلف تاریخی برشمرد. در این تحقیق سعی بر آن شده است که احکام مرتبط با شکل‌گیری شهرها بصورت موردی و از نگاه سنت، سیره و جریان‌ات فرهنگی و اجتماعی در شهر تهران بررسی گردد، از این رو برای رسیدن به این هدف دو پرسش مطرح می‌گردد: ۱- چهارچوب‌های نظری فرآیند برنامه‌ریزی شهر اسلامی در تهران معاصر شامل چه شاخصه‌های علمی فرهنگی و هویتی می‌باشد؟ ۲- کدامیک از شاخصه‌های برنامه‌ریزی شهر اسلامی در تهران معاصر نقش موثرتری را ایفا می‌کند؟ روش تحقیق در پژوهش حاضر به طور عمده در دو بخش قابل ذکر است در بخش نخست که عمدتاً از نوع توصیفی - تحلیلی است *analytical & descriptive studies* که در آن با مطالعه‌ی ویژگی‌ها و شاخصه‌های شهر اسلامی در دوران مختلف (از ابتدای دوران اسلامی در ایران تا کنون) شاخصه‌ها و مبانی فرهنگی و هویتی حائز توجه در هر دوره استخراج شده که این مطالعات عمدتاً از نوع گذشته‌نگر *retrospective studies* می‌باشد، مبانی استخراجی مذکور غالباً از طریق ابزار کتابخانه، اینترنت و هم‌چنین بهره‌گیری از سایر مدارک و اسناد تصویری و مکتوب به دست می‌آیند و سپس با از روش مقایسه‌ای *comparative studies* اصول و مبانی استخراجی در دوران مختلف مورد مقایسه قرار گرفته تا با پیدا نمودن مشترکات و رویکردهای مشابه، اصلی‌ترین شاخصه‌های موثر در تبیین چهارچوب‌های نظری برنامه‌ریزی شهر اسلامی در ایران معاصر به دست آید. در گام دوم مطالعات عمدتاً بصورت میدانی *Field Trial* می‌باشد، در این بخش جهت بررسی روایی و پایایی شاخصه‌های استخراجی اولیه برای برنامه‌ریزان شهر اسلامی در ایران معاصر و هم‌چنین وزن دهی و الویت‌سنجی این شاخصه‌ها پرسشنامه‌هایی که از مطالعات مبانی نظری و ادبیات موضوع تدوین شده از طریق کارشناسان و متخصص مرتبط با این حوزه مورد ارزیابی مجدد قرار خواهد گرفت (نظر متخصصین از طریق روش پرسشنامه‌ای و مصاحبه عمیق

کسب خواهد شد) در نهایت پرسشنامه‌های مذکور برای نظرسنجی از کاربران فضاهای شهری مورد استفاده قرار خواهد گرفت و در مرحله ی آخر نتایج حاصل از وزن دهی هریک از شاخصه‌های فرهنگی و هویتی استخراج شده برای برنامه‌ریزی شهر اسلامی در ایران معاصر که توسط متخصصین کاربران فضاها و مبانی مفاهیم نظری تدوین شده و روایی و پایایی آن بدست آمده است برای تبیین چهارچوب نظری پیشنهادی جهت برنامه‌ریزی شهر اسلامی ارائه خواهد شد. جهت تدقیق دایره ی تحقیق، مکان مطالعه ی موردی شهر تهران در نظر گرفته شده است و هم چنین متغیرهای مکان و فرهنگ مردم کنترل و جهت مانع و جامع بودن برداشت‌ها تفکیک جنسیتی و اختلاف سنی تعدیل گردیده است. نتایج حاصل از پژوهش حاضر بیانگر آن است که شاخصه‌هایی چون خوانایی و پویایی، وحدت و یکپارچگی، توجه به عناصر آب و گیاهان، درونگرایی و محرمیت، توجه به مصالح بوم آورد و بهره گیری از فرهنگ دینی آیینی و فرهنگ بومی همواره نقش موثری در شکل گیری و برنامه‌ریزی شهر اسلامی ایفا نموده است. همچنین شاخصه پویایی و خوانایی حائز نقش موثرتری در برنامه‌ریزی شهر اسلامی نسبت به سایر شاخصه‌ها در تهران معاصر بوده است.

کلمات کلیدی: برنامه‌ریزی، شهر اسلامی، شاخصه‌های علمی فرهنگی و هویتی، پویایی و خوانایی، وحدت

مقدمه

مطالعه شهرها سهم بسزایی در درک ساختار سیاسی، اداری، اجتماعی، اقتصادی، و فرهنگی جوامع ایفا می کند (کریمیان: ۱۳۸۴/ ۱۱۱) حضور مسلمانان در ایران و جاری ساختن احکام اسلام در بطن زندگی ایرانیان منجر به شکل گیری مجموعه ای از قوانین و هنجارها شد، مجموعه قوانینی که در فرم و شکل زندگی افراد نمود عینی پیدا کرد، یکی از مظاهر ورود و بروز اسلام را می توان در شکل گیری شهرها در دوران مختلف تاریخی برشمرد مفاهیم اسلامی آنقدر آمیخته با فرهنگ ایرانی گردید که می توان بسیاری از شاخصه‌های آن را در پیرامون خویش نظاره گر بود در این تحقیق سعی بر آن شده است که احکام مرتبط با شکل گیری شهرها بصورت موردی و از نگاه سنت، سیره و جریانات فرهنگی و اجتماعی در شهر تهران بررسی گردد از این رو بهتر است که ابتدا سوالات را مطرح نموده و سپس نگاهی اجمالی به فرآیند روش تحقیق را بررسی نمود.

۱- چهارچوبهای نظری فرآیند برنامه‌ریزی شهر اسلامی در تهران معاصر شامل چه شاخصه‌های علمی - فرهنگی و هویتی است؟

۲- کدامیک از شاخصه‌های برنامه‌ریزی شهر اسلامی در تهران معاصر نقش موثرتری را ایفا می نماید؟

در ابتدا مبانی استخراجی که تا کنون غالباً از طریق ابزار کتابخانه، اینترنت و هم چنین با بهره گیری از سایر مدارک و اسناد تصویری و مکتوب به دست آمده و سپس با استفاده از روش مقایسه ای در دوران مختلف مورد تحلیل قرار گرفته تا با پیدا نمودن مشترکات و رویکردهای مشابه، اصلی ترین شاخصه‌های موثر در تبیین چهارچوبهای نظری برنامه‌ریزی شهر اسلامی در ایران معاصر استخراج گردد، در گام دوم با مطالعات عمده میدانی در پی بررسی روایی و پایایی شاخصه‌های استخراجی اولیه برای برنامه‌ریزان شهر اسلامی در ایران معاصر و هم چنین وزن دهی و الویت سنجی این شاخصه‌ها است. لذا پرسشنامه‌هایی که از مطالعات مبانی نظری و ادبیات موضوع تدوین شده از طریق کارشناسان و متخصصین مرتبط با این حوزه مورد ارزیابی مجدد قرار گرفته (نظر متخصصین از طریق روش

پرسشنامه ای و مصاحبه عمیق کسب شده) و در نهایت پرسشنامه‌های مذکور برای نظرسنجی از کاربران فضاهای شهری مورد استفاده شده است. در مرحله ی آخر نتایج حاصل از وزن دهی هریک از شاخصه‌های فرهنگی و هویتی استخراج شده برای برنامه‌ریزی شهر اسلامی در ایران معاصر که توسط متخصصین کاربران فضاها و مبانی و مفاهیم نظری تدوین شده و روایی و پایایی آن بدست آمده است برای تبیین چهارچوب نظری پیشنهادی جهت برنامه‌ریزی شهر اسلامی ارائه شده است. جهت تدقیق دایره ی تحقیق، مکان مطالعه ی موردی شهر تهران در نظر گرفته شده است و هم چنین متغیرهای مکان و فرهنگ مردم کنترل و جهت مانع و جامع بودن برداشت‌ها تفکیک جنسیتی و اختلاف سنی تعدیل گردیده است.

مبانی نظری پژوهش

تعریف شهر

در بیش تر تعاریف، مفهوم شهر با توجه به سه جنبهٔ اساسی مطرح می گردد: الف) گروه‌ها و طبقاتی که در شهر زندگی می کنند ب) سابقه و قدمت شهر که معرف تمدن انسانی است، ج) شیوهٔ سکونت که برگرفته از فرهنگ شهروندان است (ربانی: ۱۳۸۹ / ۱).

فرهنگ، دین و ساخت شهر

دین اسلام به عنوان برترین و آخرین دین الهی از این قاعده مستثنا نیست. در نتیجه، دین اسلام به عنوان عنصری فرهنگی و اجتماعی، منشأ ایجاد تفاوت و تباین در مکان‌های گوناگون است (فرجام و دیگران: ۱۳۹۰ / ۲۸). دین اسلام ضمن این که به عنوان اعتقادی معنوی مطرح است، روش ویژه ای هم برای زندگی پیروانش در نظر گرفته است (خیرآبادی: ۱۳۷۶ / ۱۱۱). در نتیجه برای تحقق آرمان‌ها، اهداف و جهان بینی خود به شهر و مراکز شهری نیاز دارد؛ به همین علت با غلبه بر آنها هم زمان با تغییر در نظام سیاسی- اقتصادی ایران و در جهت الگو و سیاست شهرسازی و شهرنشینی، ساختار شهرها را نیز دگرگون می کند (مومنی: ۱۳۷۳/۳۴).

شکل گیری شهرهای اسلامی

بسیاری از محققان معتقدند که اسلام اصولاً دینی شهری است. یکی از نمادها و نشانه‌های هویت دهنده ی و تعریف کننده تمدن اسلامی وجود مدینه اسلامی به عنوان زندگی مدینه نشینان و ظرف فعالیتشان است (باقری: ۱۳۸۶ / ۲۶) هسته اولیه شکل گیری شهرهای اسلامی توسط اعراب اردوگاههای نظامی بودند که در کنار شهر قدیمی برپا می شدند. گاهی شهرهای اسلامی جدید را دور از شهرهای قدیمی می ساختند. گاهی نیز در کنار شهری که به سختی آن را تصرف می کردند؛ شهر اسلامی بزرگی می ساختند تا قدرت خود را برآنان نشان دهند و گاهی همان شهر قدیمی را گسترش می دادند. شهرهایی که فرمانروایان اسلامی بنیان می گذاردند دو پایه اصلی داشت یکی مسجد جامع و دیگر بازار (اشرف: ۱۳۵۳/۱۸)، عنصر اصلی دیگری برای شهرهای اسلامی محسوب می

شوند. (پیشین : ۷) شهرهای اسلامی که با توجه به اصول و ارزش‌های اسلامی ساخته می شدند رفته رفته از نظر کالبد و ظاهر از دیگر تمدن‌ها متمایز شدند و از قرن نوزدهم میلادی مستشرقان آن‌ها را شهر اسلامی نامیدند. از آن به بعد شهر اسلامی به شهری گفته شد که توسط مسلمانان ساخته می شد و مسلمانان در آن زندگی می کردند. (سجاذاده و دیگران: ۱۳۹۳/۷)

عناصر و اجزای شهر اسلامی

مقصود از عناصر و اجزا در این مجال، آن دسته از عناصر و اجزای شهر هستند که تعالیم و شیوه‌ی زیست اسلامی زمینه و عامل تغییراتی در آن‌ها بوده است این تغییرات لزوماً تغییرات کالبدی نمی باشد و شامل دگرگونی‌های ذهنی و عملکردی و رفتاری مردم نیز هست (نقی زاده : ۱۳۸۷/۱۶۰)

جدول اجزا و عناصر شهر اسلامی

مسجد	مصلی	مدارس	مکتب خانه‌ها	بیت الحکمه	دارالعلم	مدارس علمیه
بازار	محلّه	مسکن	میادین	معابر	مراکز آموزشی و پزشکی	حمام
کتابخانه	کاروانسراها	اماکن مذهبی	مزارات	رصدخانه‌ها	آب انبارها	وقفیات

منبع : یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

انواع شهر اسلامی

در اینجا به بررسی شهرهایی که حاصل برداشت اقوام گوناگون از اسلام در حیطه جغرافیایی گوناگون است پرداخته می شود.

جدول انواع شهر اسلامی

ردیف	انواع شهر اسلامی	تعریف
۱	شهر مسلمانان ایرانی، هندی و...	شهری است که مسلمانان هر دیار آن را تا حدودی بر اساس قرآنت خود از اسلام، منافع و فرهنگ پیشین خود (زرتشتی، هندو، مسیحی و...) برنامه‌ریزی، طراحی، اجرا و مدیریت کرده و می کنند (موجود و یا پیشنهادی).
۲	شهر اسلامی	شهری است که برای رسیدن به آن بر اساس آموزه‌های دین مبین اسلام و نه خرده فرهنگ‌ها و عرف جوامع (جهت برنامه‌ریزی، طراحی، اجرا و مدیریت) تلاش شود
۳	شهر امت اسلامی	شهری است که بر اساس آموزه‌های دین مبین اسلام و فرهنگ مشترک اکثریت مذاهب و فرق اسلامی ساکن در آن به صورت جهانی و گلوبال برنامه‌ریزی، طراحی، اجرا و مدیریت شود.
۴	شهر آرمانی اسلامی	مدینه فاضله ایست بهشت گونه، ایده آل و آرمانی که برای رسیدن به آن تلاش می کنیم و کاملاً بر اساس اصول دین مبین اسلام و نه خرده فرهنگ‌ها و عرف جوامع برنامه‌ریزی، طراحی، اجرا و مدیریت شود.

رویکردهای مطالعاتی مربوط به شهر اسلامی

مفاهیم اساسی کالبدی و عملکردی شهر در قرآن و احادیث می‌توان با تفکر و تدبر در آیات قرآن کریم و احادیث و روایات مفاهیم اساسی موجود در اسلام را درباره کالبد و عملکرد شهر اسلامی استخراج و استنباط نمود. (نقی زاده: ۱۳۸۵ / ۱۱۱) با مراجعه به آیات قرآن می‌توان این مفاهیم را استنباط نمود.

جدول مفاهیم اساسی کالبدی در قرآن

مفاهیم مورد تاکید قرآن در مورد شهر	وحدت	آیه ۱۰۳ سوره آل عمران
	عدالت	آیه ۹۰ سوره نحل
	امنیت	آیه ۳ سوره تین
	محرمیت	آیه ۲۷ سوره نور
	تواضع	آیه ۱۸ سوره لقمان
	طبیعت گرایی	آیه ۲۲ سوره بقره
	عدم پیروی از بیگانگان	آیه ۱۴۴ سوره نساء

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

مفاهیم شهرسازی از دیدگاه رسول اکرم و امام علی (ع)

سیره ی رسول اکرم (ص) در مدیریت شهر مدینه، ناظر بر ارتقای معیارهای مادی و معنوی و اعتلای سطح بینش شهروندان بوده است. (شاطریان و دیگران: ۷۷/۱۳۹۴)

جدول مفاهیم و اصول شهرسازی از دیدگاه پیامبر (ص)

۱- تعیین نمایندگان	۱۰- ثبت آمار
۲- تغییر ساخت قبیله‌ای به ساخت شهری	۱۱- ایجاد روحیه همکاری
۳- لزوم توجه به مشاوره در نظام شهرسازی	۱۲- سنت وقف
۴- همبستگی نهادها و طوایف شهری	۱۳- استفاده از مسجد به عنوان فضای چند کاربردی و مرکز اداره دولت
۵- پیدایش همبستگی اجتماعی	۱۴- توجه به بهداشت در فضاهای عمومی
۶- تشویق شهر نشینی در برابر بیابان گردی	۱۵- توجه مدیریت شهری در توسعه ی فضای سبز
۷- توجه به نقش اجتماعی زنان	۱۶- عمران و آبادانی شهری
۸- توجه به عرصه‌های اقتصادی	۱۷- رسیدگی به محرومان
۹- جوان گرایی در مدیریت شهری	۱۸- تقویت نهادهای آموزشی

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

جدول مبانی شهرسازی امام علی (ع)

فراز اول	شهر مطلوب اسلامی شهری است سبز با باغات بسیار	مفاهیم شهرسازی از دیدگاه نهج البلاغه
فراز دوم	رنگ شهر اسلامی تیره، خاکستری و کدر نیست و در عین حال رنگ زنده و مبتدل را نمی پذیرد	
فراز سوم	: آب کافی و سالم از ویژگی‌های شهر مطلوب اسلامی است	
فراز چهارم	شهر اسلامی شهری اشرافی و طبقاتی نیست، خانه‌ها از نظر شکل و حجم در تضاد باهم نیست	
فراز پنجم	شهر اسلامی شهری محله محور با تاکید بر اهمیت همسایه (قلمروهای اجتماعی) است	
فراز ششم	: شهر اسلامی شهری امن و با آسایش برای ساکنین آن است	
فراز هفتم	شهر اسلامی شهری است که سیما و منظر دارد و این منظر از ترکیب مناسب خانه‌ها، فضای سبز، درختان، آب و نور به دست می آید.	
فراز هشتم	در شهر اسلامی جاده‌ها مناسب، امن و کافی است	
فراز نهم	شهر اسلامی شهری است که خدمات آسایشی و رفاهی به میزان کافی برای همه شهروندان قابل استفاده است	
فراز دهم	در شهر اسلامی حق مرغوبیت زمین معنا ندارد و همه جا به یک نسبت باید رشد یافته و بهره مند از امکانات شود	

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

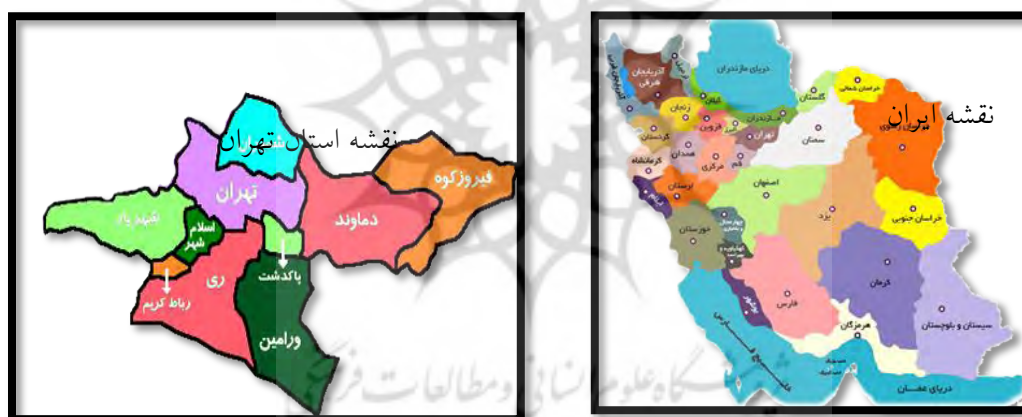
محدوده مورد مطالعه

نام و وجه تسمیه تهران

در خصوص وجه تسمیه تهران نظرات مختلفی وجود دارد که در بعضی آثار محققان و متقدمین آمده است. چنار آباد، گرمستان، که ران و ته ران نام‌ها و صفاتی است که برای تهران پایتخت امروزی ایران گفته اند (ذکر زاده: ۱۳/۱۳۷۳) برخی معتقدند که طهران در اصل کهران به معنای گرمستان بوده است به این دلیل که (که) یا (گه) یا (چه) یا (ته) یا (تا) به معنی گرم یا گرمی بوده است و کهران به معنی (گرمگاه) است، عده ای دیگر گویند که طهران در ابتدا طاهران بوده است و این وجه تسمیه به این علت است که تیره ای از سلسله طاهریان در این مکان سکونت داشته اند (اکبری: ۲/۱۳۹۰)

محدوده شهری

شهر تهران به مرکزیت شهر تهران، با وسعتی حدود ۷۳۰ کیلومتر مربع و در طول ۵۱/۴ و عرض ۳۵/۷ واقع شده است. این استان از شمال به استان مازندران، از جنوب به استان قم، از جنوب غربی به استان مرکزی، از غرب به استان البرز و از شرق به استان سمنان محدود است. استان تهران امروزه دارای ۱۶ شهرستان، ۴۵ شهر و ۷۸ دهستان می باشد.

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

جدول سیر تحول تاریخی کالبد شهر تهران از دوران باستان تا معاصر

دوران باستان	آثاری در قلب تهران قدیم بر وجود ساکنان نخستین شهادت می دهد، کشفیات انجام شده در منطقه چشمه علی متعلق به حدود هشت هزار سال قبل سابقه سکونت در این مناطق را بر ما آشکار می کند
تیموریان	بقایای قدیمی ترین بناهای موجود در تهران مانند بقعه سید اسماعیل، محله چال میدان و امامزاده یحیی به دوران تیموریان باز می گردد
ترکمانان	در سال ۸۸۸ ه ق شهر ری و نواحی پیرامون آن به تصرف ترکمانان آق قویونلو در آمد و تا برقراری سلطنت صفویه تحت اختیار آنان قرار گرفت
آق قویونلو	ساخت شهر تهران در دوران شاه تهماسب صفوی با ساختن بازار و حصار از خشت خام آغاز گردید، در این زمان شهر تشکیل شده از ۴ محله عودلجان، سنگلج، بازار و چال میدان بود
سلسله قاجار	انتخاب تهران به عنوان پایتختی در سال ۱۲۰۰ ه ق توسط اقا محمد خان قاجار انجام گرفت، در این زمان محله ارگ به عنوان مقر سلطنت و حکومت انتخاب گردید ف در این زمان شاهد اضافه شدن بازار، مسجد و عمارت به محلات قدیمی می باشیم. در واقع نخستین تلاش‌های جدی برای تبدیل تهران به پایتخت در زمان فتحعلی انجام پذیرفت در این زمان جمعیت شهر به حدود ۵۰۰۰۰ نفر می رسد. در زمان محمد شاه و به دلیل تثبیت پایتخت و رونق روابط با اروپاییان شاهد نفوذ فرهنگ معماری غربی بر هنر و معماری ایرانی در این دوران می باشیم. دوران طولانی سلطنت ناصرالدین شاه مصادف گردید با گسترش شهر تهران، مساحت شهر به ۱۲ کیلومتر مربع و محیط آن به ۱۸ کیلومتر مربع می رسد حصار تازه شهر به شکل ۸ ضلعی الهام گرفته شده از نقشه پاریس انجام می شود. با روی کار آمدن محمد علی شاه و بعثت درگیری‌های سیاسی فرصتی مناسب برای اقدامات اساسی جز نمره گذاری منازل که مقدمات آن در زمان مظفرالدین شاه فراهم شده بود انجام نگرفت. در تهران پس از مشروطه شهر نه تنها رو به آبادانی نرفت بلکه به سبب ناپایداری سیاسی و اقتصادی در ایران و به سبب بروز جنگ جهانی اول وضعیت شهر رو به وخامت گذاشت به گونه ای که نه کیفیت توسعه و گسترش در آن مطرح بود و نه حالت رکود و انحطاط کلی
دوران پسا قاجار	در این دوران شهر به نماد کامل مدرنیسم تبدیل گردید، تحولات شهر بر اساس اندیشه و تغییر بیرونی انجام می شود، بافت شطرنجی و منطقه بندی نامتعطف، ایجاد فضاها و میادین عمومی از مفاهیم پایه‌ای طرح‌های شهری هستند، در این فرآیند دگرگونی‌های محتوایی شهر آغاز و چهره شهر تغییرات خود را از شهرهای بزرگ غربی الگو برداری می کند

جامعه آماری، روش نمونه‌گیری و حجم نمونه

جامعه آماری پژوهش حاضر کارشناسان و متخصصین حوزه‌های مرتبط شامل برنامه‌ریزان شهری - طراحان شهری - معماران و جامعه شناسان می باشند. متغیرهای فرهنگ مردم، تفکیک جنسیتی و سن و میزان پراکندگی در شهر بصورت کنترل در نظر گرفته خواهد شد.

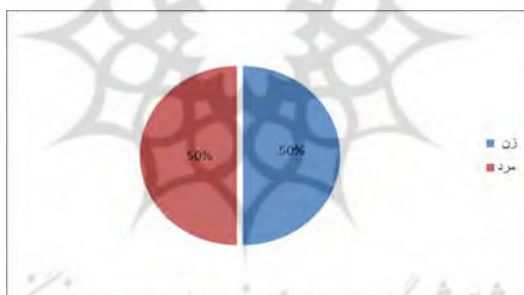
روش‌ها و ابزار تجزیه و تحلیل داده‌ها

جهت تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از پرسشنامه‌ها از نرم افزارهای آماری هم چون spss استفاده خواهد شد، هم چنین در این پژوهش تحلیل داده‌ها با استفاده از شاخص‌های آماری میانگین و انحراف معیار با فاصله اطمینان ۹۵٪ (2 sd) و (pvalue) یا خطای مطالعه بصورت ($p < 5\%$) محاسبه شده و نهایتاً نمودار به کمک برنامه excel استخراج گردید.

آمار توصیفی: این بخش شامل دو قسمت می باشد؛ قسمت اول به توصیف متغیرهای جمعیت شناختی پاسخگویان پرداخته می شود و در قسمت دوم، وضعیت متغیرهای پژوهش بررسی و توصیف می شود.

توصیف متغیرهای جمعیت شناختی:

در این قسمت به ارائه آمارهای توصیفی و جداول مربوط به ویژگی‌های جمعیت شناختی نمونه می‌پردازیم.

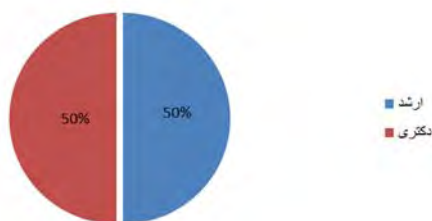

توزیع فراوانی و درصدی به تفکیک جنسیت

جدول فراوانی جنسیت		
نمونه آماری		
نمونه	فراوانی	درصد
زن	۱۸	۵۰
مرد	۱۸	۵۰
جمع	۳۶	۱۰۰

جدول و نمودار فوق نشان می دهد که ۱۸ نفر از نمونه مورد مطالعه توسط پرسشنامه (۵۰ درصد) زن و ۱۸ نفر از نمونه مورد بررسی (۵۰ درصد) مرد هستند.

جدول و نمودار ذیل نشان می دهد که ۱۸ نفر از نمونه (۵۰ درصد) در مقطع تحصیلی کارشناسی ارشد و ۱۸ نفر از نمونه مورد بررسی (۵۰ درصد) در مقطع تحصیلی دکتری می باشند تا بدین طریق پراکندگی یکسانی در انتخاب جامعه مورد مطالعه به لحاظ جنسیتی و تحصیلی داشته باشیم.

توزیع فراوانی و درصدی به تفکیک مقطع تحصیلی
توزیع فراوانی و درصدی به تفکیک مقطع تحصیلی

نمونه آماری		
درصد	فراوانی	نمونه
۵۰	۱۸	ارشد
۵۰	۱۸	دکتری
۱۰۰	۳۶	جمع

آمار استنباطی: به منظور تعمیم نتایج پژوهش به جامعه‌ای که از آن استخراج شده است از آزمون t تک متغیره برای تجزیه و تحلیل سوالات استفاده شده است که نتایج آن در زیر به تفکیک هر مولفه ارائه خواهد شد. **آزمون اسمیرنوف - کلموگروف:** جهت نرمال یا غیر نرمال بودن توزیع داده‌ها از آزمون نرمالیتی (کلموگروف-اسمیرنوف) استفاده گردید و با توجه به نتیجه آزمون (P -value کل پرسشنامه و مؤلفه‌های تاثیر فرهنگ غربی و تاثیر مؤلفه‌های هویتی اسلامی به ترتیب $۰/۹۶۴$ ، $۰/۹۶۴$ و بیشتر از $۰/۰۵$ می باشد و توزیع داده‌ها نرمال می باشد) پس با توجه به نرمال بودن توزیع متغیرهای پژوهش از آزمون‌های پارامتریک استفاده گردید که با توجه به فرضیه‌های پژوهش از آزمون پارامتریک تی تک نمونه ای به وسیله نرم افزار SPSS ورژن ۲۴ استفاده می شود.

مقدار p -value کلموگروف-اسمیرنوف	
متغیر	p -value
تاثیر فرهنگ غربی	۱
تاثیر شاخص هویتی - بومی و اسلامی	$۰/۹۶۴$
کل پرسشنامه	$۰/۹۶۴$

فرضیه اول:

در تهران دوران معاصر ورود فرهنگ‌های بیگانه به ایران به شدت نقش ویژگی‌های بومی، فرهنگی و هویتی را در اصول برنامه‌ریزی شهر اسلامی تضعیف نموده است. برای بررسی سوال مورد نظر از آزمون t تک نمونه ای استفاده گردیده است که نتیجه ی آن در جدول ۴-۴ ارائه شده است.

نتایج آزمون t تک نمونه ای فرهنگ بیگانه

مؤلفه	t	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین
تاثیر مخرب فرهنگ بیگانه	$۲/۵۸۱$	۳۵	$۰/۰۱۴$	$۰/۲۸۸$

نتایج جدول بالا بیانگر آن است که مقدار t مشاهده شده ($t_{ob} = ۲/۵۸۱$) با درجه آزادی ($df=۳۵$) در سطح $۰/۰۱۴$ معنادار است. بدین ترتیب فرضیه صفر مبنی بر عدم تفاوت بین میانگین نمونه و میانگین مبنا رد می‌شود و می‌توان نتیجه گرفت در تهران دوران معاصر ورود فرهنگ‌های بیگانه به ایران، نقش ویژگی‌های بومی، فرهنگی و هویتی را در اصول برنامه‌ریزی شهر اسلامی تضعیف نموده است.

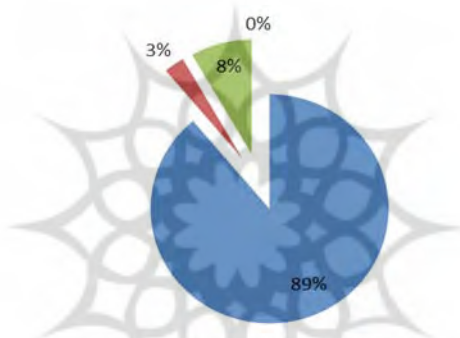
فرضیه دوم: شاخص هویتی پویایی و خوانایی فضای شهری نقش موثر تری در برنامه‌ریزی شهر اسلامی نسبت به سایر شاخصه‌ها در تهران ایفا نموده است.

نتایج آزمون t تک نمونه ای نقش موثر تر شاخص هویتی پویایی و خوانایی

مولفه	t	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین
نقش شاخص هویتی خوانایی و پویایی	۱/۸۹۳	۳۵	۰/۰۳۷	۰/۲۷۳

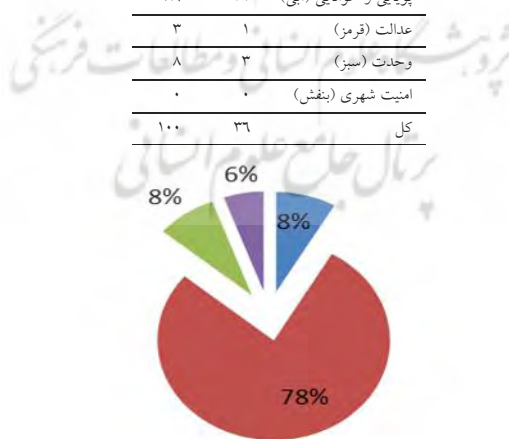
نتایج جدول بالا بیانگر آن است که مقدار t مشاهده شده ($t_{0b} = 1/893$) با درجه آزادی ($df=35$) در سطح $0/037$ معنادار است (سطح معنی داری کوچکتر از $0/05$ می باشد). بدین ترتیب فرضیه صفر مبنی بر عدم تفاوت بین میانگین نمونه و میانگین مبنا رد می‌شود و می‌توان نتیجه گرفت که شاخص هویتی پویایی و خوانایی فضای شهری نقش موثری در برنامه‌ریزی شهر اسلامی نسبت به سایر شاخصه‌ها در تهران ایفا می‌نماید.

پرسش ۱: چهارچوبهای نظری فرآیند برنامه‌ریزی شهر اسلامی در تهران معاصر شامل چه شاخصه‌های علمی - فرهنگی و هویتی است؟ و کدامیک از شاخصه‌های برنامه‌ریزی شهر اسلامی در تهران معاصر نقش موثرتری را ایفا می‌نماید؟

نمودار و جدول بر اساس نتیجه سؤال ۲۸

گزینه	فرآوانی	درصد
پویایی و خوانایی (آبی)	۳۲	۸۹
عدالت (قرمز)	۱	۳
وحدت (سبز)	۳	۸
امنیت شهری (بنفش)	۰	۰
کل	۳۶	۱۰۰

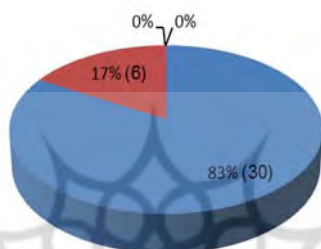

نمودار و جدول بر اساس نتیجه سؤال ۲۹

گزینه	فرآوانی	درصد
محرمیت و درونگرایی (آبی)	۳	۸
وحدت و یکپارچگی کالبد شهری (قرمز)	۲۸	۷۸
توحید (سبز)	۳	۸
عدالت (بنفش)	۲	۶
کل	۳۶	۱۰۰

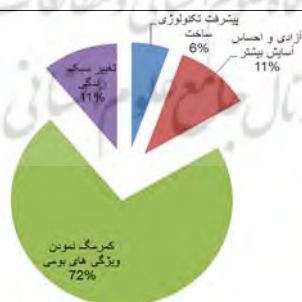
با توجه به نتایج جداول و نمودار فوق شاخص "پویایی و خوانایی" با ۸۹ درصد بیانگر آن است که بهره‌گیری و یا ایجاد بناهای شاخص شهری همچون مساجد جامع شهری و همچنین ایجاد شاهراههای اصلی ارتباط دهنده بخش‌های مختلف شهر در تهران معاصر، بیشتر در راستای اصل پویایی و خوانایی شهر اسلامی بوده است و شاخص "وحدت و یکپارچگی کالبد شهری" با ۷۸ درصد بیانگر آن است که ورود فرهنگ غربی به شهر ایرانی - اسلامی بیشتر شاخصه هویتی وحدت و یکپارچگی کالبد شهری را تحت تأثیر قرار داده است که می‌بایست اصلاح گردد.

پرسش ۲: ورود فرهنگ غربی به شهر ایرانی اسلامی بیشتر کدامیک از شاخصه‌های هویتی را تحت تأثیر قرار داده است؟

نمودار بر اساس نتیجه سؤال ۲۶
جدول بر اساس نتیجه سؤال ۲۶

مؤلفه	فراوانی	درصد
پویایی و خوانایی (آبی)	۳۰	۸۳
درونگرایی و محرمیت (قرمز)	۶	۱۷
امنیت (سبز)	۰	۰
استفاده از عناصر آب و گیاه (بنفش)	۰	۰
کل	۳۶	۱۰۰

نمودار بر اساس نتیجه سؤال ۲۷
جدول بر اساس نتیجه سؤال ۲۷

مؤلفه	فراوانی	درصد
پیشرفت تکنولوژی ساخت	۲	۶
آزادی و احساس آسایش بیشتر	۴	۱۱
کمرنگ نمودن ویژگی‌های بومی	۲۶	۷۲
تغییر سبک زندگی	۴	۱۱
کل	۳۶	۱۰۰

با توجه به نتایج جداول و نمودار فوق، ورود فرهنگ غربی به شهر ایرانی-اسلامی بیشتر موجب کم‌رنگ نمودن ویژگی‌های بومی شده که با ۷۲ درصد نسبت به سایر گزینه‌های سوال ۲۷ در اولویت انتخاب بوده است، همچنین بر اساس نتایج سوال ۲۶ شاخصه پویایی و خوانایی با ۸۳ درصد نقش موثرتری در برنامه‌ریزی شهر اسلامی نسبت به سایر شاخصه‌ها در تهران معاصر ایفا نموده است.

نتایج و یافته‌های پژوهش

نتایج حاصل از پژوهش حاضر بیانگر آن است که شاخصه‌هایی چون خوانایی و پویایی، وحدت و یکپارچگی، توجه به عناصر آب و گیاهان، درونگرایی و محرمیت، توجه به مصالح بوم آورد و بهره‌گیری از فرهنگ دینی آیینی و فرهنگ بومی همواره نقش موثری در شکل‌گیری و برنامه‌ریزی شهر اسلامی ایفا نموده است. همچنین شاخصه پویایی و خوانایی حائز نقش موثرتری در برنامه‌ریزی شهر اسلامی نسبت به سایر شاخصه‌ها در تهران معاصر بوده است.

منابع

- ادیب زاده، بهمن، ۱۳۹۲، تصویر شهر مطلوب اسلامی در دیدگاه امام علی به روایت نهج البلاغه، مجموعه مقالات پژوهشی طراحی الگوهای معماری اسلامی ایرانی، جهاد دانشگاهی قم
- اشرف، احمد. (۱۳۵۳). ویژگی‌های تاریخی شهرنشینی در ایران دوره اسلامی. نامه علوم اجتماعی دوره قدیم (۴)، ۴۹-۷
- اکبری، زینب، ۱۳۹۰، معماری مدرس علوم دینی قاجار شهر تهران، نشر انتشارات آرمان شهر
- باقری، اشرف السادات، ۱۳۸۶، شهرهای قلمرو فرهنگ اسلامی، تهران، انتشارات امیر کبیر
- پورجعفر، محمدرضا، قدسیه سامانی، و علی پورجعفر. ۱۳۹۱. فرهنگ مشترک معماری بازارهای ایران و ترکیه، در کنفرانس بین‌المللی جاده ابریشم، ژاپن.
- ذاکر زاده، امیر حسین، ۱۳۷۳، سرگذشت تهران، تهران انتشارات قلم
- ربانی، رسول (۱۳۸۹). **جامعه‌شناسی شهری**، انتشارات دانشگاه اصفهان، اصفهان.
- ستاری، ساریانقلی، حسن، ۱۳۹۰، اصول مدیریت شهری و شهرسازی رسول اکرم (ص) در مدینه النبی، نشریه معرفت، شماره ۱۷۱، صص ۱۱-۲۴
- سجاد زاده، حسن، موسوی، سیده الهام، ابعاد چیستی شناسی و هستی شناسی شهر اسلامی از منظر متون اسلامی، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی - اسلامی، بهار ۹۳
- شاطریان، محسن، اشنویی، امیر، گنجی پور، محمود، ۱۳۹۳، طبیعت و شهر در تعالیم و فرهنگ اسلامی، نشر مرسل
- فرجام، رسول؛ هادی سلیمانی مقدم و اسماعیل چاوشی (۱۳۹۰)، «مفهوم اجتماعی شهر از منظر متون و تعالیم اسامی»، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، شماره ۲، صص ۲۷ - ۴۰.
- کریمیان، حسن (۱۳۸۴)، ضرورت بهره‌گیری از تئوری‌های جدید در تحلیل ساختار فضایی بافت‌های کهن»، **مجله علمی پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی**، دوره ۵۶، شماره ۱۷۲ صص ۱۱۱ - ۱۲۱
- مؤمنی، مصطفی (۱۳۷۳)، «شهر شرق اسامی»، **فصلنامه تحقیقات جغرافیایی**، صص ۱۵ - ۴۶.
- نقی زاده، محمد، ۱۳۸۷، شهر و معماری بومی، تجلیات و عینیات، انتشارات مانی
- نقی زاده، محمد (۱۳۸۸)، «طرح کلی برنامه جامع احیای شهر اسلامی»، **کتاب ماه هنر**، دی، صص ۴ - ۱۳.
- نهج البلاغه (۱۳۷۳)، **ترجمه و شرح حاج سید علینقی فیض الاسلام**، انتشارات زرین، تهران.